

XVII. Møens-Amt,

som indbefatter

Den Øe Møen.

Møen er en stor omflydt Øe og meget frugtbar, ligger høit og er omgivet med Kridbierge; den er 3 Mile lang og halvanden Miil bred. Denne Øe ligger ved den Kant af Siælland, som vender mod Sydost, saa at Møens land adskilles fra Siælland ved det smalle Ulfs-Sund mod Vesten, og fra Falster ved Grønsund mod Sønden; men paa de andre Kanter omgives Møens land med Østersøens Vande.

Landet har, efter gammel Fortæling, sit Navn af en Møe eller Jomfru, som heedte Phane, hvoraf det Vand Phanefjord endnu har sit Navn. Samme Phane blev gift med en Søeheldt, ved Navn Grøn-Jette, hvoraf Grønsund har Navn. Dette Par Ægtefolk, som Landets Eiere i de allerældste Tider, skal med deres Anhang og Slægt have været mægtige Sørøvere; deres Familie-Grav vises ved den Landsbye Frenderup i Dansholts Sogn.

Møens Land falder meget anseeligt i de forbiseilende Søefolkes Øine, formedelst en Strækning af de steile Kridbierge, som kaldes Møens-Klint, hvor de fra de gamle fabelagtige Tider forplantede Fortællinger sige, at Klinte-Kongen, eller Jetten af Upsal har boet. Landet giver alle Slags Kornsaed, især en Mængde af skiøn Hvede og gode Spiseærter af sig. Tilforn har dette land havt megen Skov, men meget deraf er nu omhugget, dog er endnu maadelig Skov tilovers ud mod Klinten, saa og ved Nørskov, Sønderskov, Grønved, Heineden og Ulfshalen, som er den yderste Strækning og Ende af Møens Land imod den Øe Nyeord eller Nord.

Paa Møen ere to Færgesteder, nemlig: det ene Færgested mod Norden kaldes Kooster-Færg, hvorfra man kommer over Vandet til Siælland; og det andet Færgested Vester paa Landet, kaldes Grønsunds-Færg, hvorfra man kommer over Vandet over til Falster.

Aar 1769 den 19 September lod Hans Kongelige Majestæt, Kong Kristian den Syvende, ved Auktion bortsælge sine forbeholdne Domainer eller Gods, Kirker og Tiender her paa Møen, og blev da her paa landet oprettet fem Hovedgaarde med deres frie Hovedgaards-Taxt

og tilhørende Bøndergods, nemlig:

No. 1. en Hovedgaard i **Damsholt-Sogn**, Nyegaard kaldet, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 71 Tdr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 5 Tdr. 6 Skpr., og tilhørende Bøndergods 294 Tdr. 5 Skpr, 2 Fkr.

No. 2. en Hovedgaard i **Phanefjord** eller **Søndersogn**, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 48 Tdr. 3 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 3 Tdr. 2 Skpr. 2 1/2 Alb.; og tilhørende Bøndergods 380 Tdr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 3 Fkr. 1 Alb.

No. 3. en Hovedgaard i **Elmelunde-Sogn**, hvis frie Hovedgaards-Tart er 29 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 5 Tdr.; og tilhørende Bøndergods 292 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. Ager og Eng, Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.

No. 4. en Hovedgaard i **Kielbbyemagle-Sogn**, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 29 Tdr. 1 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 10 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.; og tilhørende Bøndergods 422 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb, Ager og Eng, Skovskyld 1 Td. 4 Skpr.

No. 5. en Hovedgaard i **Borre- og Maglebye-Sogner**, gemeenlig Klintegodser kaldet, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 81 Tdr, 6 Skpr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 9 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.; og tilhørende Bøndergods 353 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr.

De 6 Landsbyekirker med tilhørende Kirkegods bleve ogsaa solgte, dog forbeholdt Kongen sig øverste Patronat-Ret, eller Rettighed til at kalde Sognepræster til samme Kirker.

- 1) Damsholte-Kirke, med Gods 56 Tdr.
- 2) Maglebye-Kirke, med Gods 59 Tdr.
- 3) Borre-Kirke, med Gods 45 Tdr. 4 Skpr.
- 4) Elmelunde-Kirke, med Gods 21 Tdr. 4 Skpr.
- 5) Kielbbyemagle-Kirke, med Gods 35 Tdr. 4 Skpr. Og
- 6) Phanefjord-Kirke, med Gods 58 Tdr.

Tilforn har Møens Land altid havt sin egen Amtmand; men Aar 1774 blev Møens-Amt annekteret til Nyekiøbings-Amt paa Falster, og lagt under Amtmanden sammesteds. Møens-Amts Hartkorn er 2961 Tdr. kontribuerende.

Udi det Geistlige ligger Møens Land under Siællands-Stifts Bispedom. Landets verdslige Øvrighed er en Amtsforvalter, en Herredsfoged og Herredsskriver. Tilforn har Landet været inddeelt i to Herreder, nemlig Øster- og Vester-Herreder, men nu bestaaer det ikkun af eet Herred allene, som er

Møens-Herred.

Møens-Herred indbefatter 7 Kirkesogne, nemlig eet Kiøbstædsogn og 6 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) den Kiøbstæds Stege-Kirkesogn, som har 491 Tdr Hartkorn. 2) Maglebye-Sogn, har 399 Tdr. 3) Borre-Sogn, har 376 Tdr, 4) Ærmelunde-Sogn, har 238 Tdr. 5) Kioldbye-Sogn, har 359 Tdr. 6) Damsholt-Sogn, har 420 Tdr. 7) Phanefiord, eller Sønder-Sogn har 403 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især, nemlig:

1) **Stege-Sogn**; dertil hører den Kiøbstæd Stege; Slots-Ladegaard; Udbye Hovedskov; Ulfshale; Nyeords-Øe eller Noor; Vidsinge; Svensmark; Tøvelde; Tiønemark; Æbelnæs; Søegaard; Æskebølle; Nebbølle; Lindemark; Lindbye; Lindholmi. Koosterbye; Kooster.Færgegaard. Vi merke nu i Særdeleshed

Stege, en Søe-Kiøbstæd, som i de ældre Tider har været befæstet mod Norden og Østen, og tillige været omgiven med Graver og Volde, samt Steenmure og Taarne, eller Rundeler med Skydehuller, hvis Grundvolde endnu sees; thi paa de øvrige Sider indsluttes Byen af Havet, og derfor blev denne anseelige Kiøbstæd regnet i de Tider blant Rigets Fæstninger. Aar 1510 forsvarede Staden sig tappert imod Lybekkernes Overfald., Ved Byens søndre Side har fordum ligget Stege-Slot, som var ikke allene stort og høit, saa at det kunde sees langt ude i Østersøen, men det var ogsaa tillige befæstet af Kong Hans Aar 1510 med stærke Mure og Taarne, hvis Voldsted kiendes endnu. Dette Slot blev kaldet Stegeborg, men i Grevens Feide Aar 1534 blev dette Slot af de urolige Borgere indtaget og ganske nedbrudt.

I fordum Tid har den danske Storadmiral altid havt sin Residenz og Sæde i denne Kiøbstæd.

Byen har en god Havn, som indsluttes ved en lang Vindebroe. Vel er Havnen ikke ret dyb, men inden for Skibsbroen, som kaldes Storbroe, kan dog maadelige Fragtskibe ligge om Vinteren i god Sikkerhed og Behold, men Indseilingen dertil og der forbi er vanskelig, hvorfor ikke allene Byen holder sin egen Loots, men paa den Øe Nyeord eller Noor, som ligger en Miil over Vandet Nordnordvest herfra, boe Lootser, til at lootse, eller ledsage de Indgaaende og omkring farende Skibe. Byen har temmelig god Næring ved Søefart baade uden- og indenlands. Saavel ved Byens Egn, som og overalt

under Møens Land, falder god Fiskefangst af alle Slags Søefisk, særdeles Torsk, Makrel, Hornfisk, Sild, Aal etc.; men dog allermeest ved Røttinge, hvor alle Slags Fisk pleier at gaae i stor Overflødighed.

Byens Kirke, kaldet St. Johannis-Kirke, er smuk og anseelig, er 90 Alne lang og 30 Alne breed, saa og ziret med et Taarnspiir. Kirken blev sat i Stand og gjort større ved den i fordum Tid her værende, men siden i Kong Friderik den Tredies Tid nedbrudte St. Giertruds-Kirke. Sognepræsten ved denne Kirke er altid tillige Provst over Møens Land.

Her i Byen var i fordum Tid stiftet en Navigations-Skole, hvori Styrmandskonsten blev lært; men denne Skole blev siden forflyttet til Kiøbenhavn, hvorpaa samme Navigations-Skolebygning med sine tilhørende Midler blev af Kong Kristian den Siette Aar 1742 forandret til et Tugt- og Manufakturhuus, hvilket nu er en anseelig Bygning, beliggende ved den nordøstlige Kant af Byen; dette Huus har en Fabrikeur, en Spisemester og en Skriver. Her bliver hvert Aar forfærdiget adskillige Slags uldene Vahre.

Denne Kiøbstæd er nu ganske ny smukt opbyggt, efterat den har liidt nogle Gange stor Ildsvaade, nemlig Aar 1740, men især Aar 1772, og 1774 paa anden Pintsedag under Høimesse-Prædiken.

Byens Magistrat er en Byefoged og Byeskriver. Byetinget holdes om Tirsdagen paa Raadstuen; og Herredstinget holdes om Mandagen i et Tinghuus i Lindemark-Bye strax Vesten for Stege. Postbreve fra Kiøbenhavn, som faaes ved et gaaende Postbud fra Byen over til Vordingborg, med lollandske Post, ankommer om Mandag-Formiddag og afsendes herfra Onsdag-Middag til Vordingborg. Men de Breve, som gaae imellem Lolland og Møen ankommer Torsdag-Aften, og bortsendes Løverdags-Eftermiddag. Byen tilhører den næstliggende Rodstens-Mark paa 160 Tønders Udsæd.

Nyeords Øe eller Noor, er en omflydt Øe, beliggende en Miil fra Stege, og henhører nu under Stege-Sogn; men derimod ligger den kun lidet over en halv Miil fra Jungshoved i Siælland, til hvis Sogn den i forrige Tider har ligget, og da henhørt under Vordingborg-Amt. Paa denne Øe boe 27 Gaard- og Huusmænd, der bruges som Lootser til de Forbiseilendes Nytte.

Æskebølle, Horsted, Skovhuse og Søegaard, skal i fordum Tid have været kongelige Slotte og Kronens Lehn, og derefter ere omskiftede til adelige Herregaarde; men Aar 1696 skal deres Jorder være delte ud til Bøndergaarde.

Kooster-Færgegaard, er det ene Færgested paa Møens Land mod Norden, hvorfra Overfarten daglig ved Færger skeer fra Møen tvært over Vandet eller Ulf-Sund, som her er fem Bøsseskud breedt over til Kallehauge-Færgegaard i Siælland. Denne Kooster-Færgæ kaldes saaledes af den liden Øe Kooster, som dannes ved Søens Indskiærelse, og ved en Broe hænger sammen med det faste Land. Her ligger den Landsbye Kooster.

2) **Ælmelunde-Sogn**, som ogsaa kaldes **Hiertebjerg-Sogn**. Dertil hører Ælmelunde-Bye, som har 8 Gaarde. Udi denne Bye har fordum ligget Ælmelund, et kongeligt Slut og Kronens Lehn, men blev siden gjort til en adelig Herregaard; derefter blev det Aar 1686 nedbrudt, og Aar 1696 blev af dets Jorder oprettet 8 Bøndergaarde. Raadbyelille, har 14 Gaarde. Ælmelund-Ladegaard, af 13 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn. Hiertebjerg, har 8 Gaarde. Torpe, har 4 Gaarde. Østermark, har 12 Gaarde. Auregaarde, har 2 Gaarde. Aar 1769 blev her i Sognet oprettet en Herregaard No. 4, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 29 Tdr. 1 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 10 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr.; og tilhørende Bøndergods af Sprilsbye, Hiertebjerg, Østermark, Torpe, Ælmelunde, Nyeborre i Borre-Sogn, Sønder-Vestud og Nørre-Vestud, Borrebye, 422 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 1 Td. 4 Skpr. Ælmelunde-Kirke ligger høit og er et Sømærke for de Søefarende.

3) **Maglebye-Sogn** ligger paa den østlige Kant af Møen, og er paa de tre Sider omgivet af Søer. Der har fordum været ved Stranden beliggende en liden Bye, kaldet Brondebye, som bestod af 8 Fiskerhuse og et lidet Toldsted, som blev ødelagt ved Vandflod Aar 1633, og bleve da ikkun to Mennesker reddede. Maglebye-Kirke er anseelig stor, og Kirketaarnet er skilt i to Dele, fordi to ugifte Søstre skal have ladet det bygge. Til Sognet henhører disse Byer: Maglebye, har 14 Gaarde, 9 Huse. Butsene, har 10 Gaarde, 6 Huse. Mandemark, har 20 Gaarde, 15 Huse. Søemark, har 17 Gaarde, 6 Huse. Budsemark, har 22 Gaarde, 11 Huse. Stubberup, har 7 Gaarde, 3 Huse. Udi dette Sogn er Aar 1769 oprettet en Herregaard No. 5, gemeenlig, Klintegodset kaldet, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 81 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. Ager og Eng, Skovskyld 9 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr, 1 Alb, med tilhørende Bøndergods af Budsemark-Bye, Budsene,

Mandemark, Maglebye, Raadbye og Maglebye i Borre-Sogn, 353 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr.

Ligeledes ligger i dette Sogn Møens-Klint, som er et 168 Alne høit Forbjerg, eller en Strækning af Kridbierge, beliggende Østen til Sydost paa Udkanten af Landet. Oven til er det bedækket med temmelig Skov, og gaaer i nogen Strækning derfra og kaldes Klinteskoven. Klinten (som de ved Bølgernes Sted løsnede og ved Biergets Fod neden i Søen liggende afbrudte og udgledne store sneehvide Stykker udviser) bestaaer mestendeels af en kridagtig Materie; dog sankes her ogsaa nogle rare Steen og forsteenede Ting eller Petrefakta. Denne Pynt er ofte et fatalt Sted for Søefarende ved forlegent Veir, da mange Skibe ofte strander under Møens-Klint. Man kan øverst fra Klinten see Rygen, som ligger 8 Mile herfra.

Paa Klinten skal have boet en Søerøver, kaldet Jetten af Upsal eller Klintekongen. Og findes her nogle Steder, som endnu kaldes Kongensberg, Dronningspiir, Slottet, Sommerspiir, Dronningstolen, etc. Efter Jetten af Upsal kom den Søerøver Huno, som bygte sit Slot længere ind i Landet henimod Maglebye-Østermark. Der er en Søe imellem Marken og Skoven, som efter hans Navn endnu kaldes Huno-Søe. Mærkværdighederne paa Klinten ere disse, nemlig: Steilsberg, som er det høieste Sted paa Klinten. Taleren, et Sted, hvor der er et skiønt Echo eller velklingende Gienlyd, formedelst Biergenes adskillige Kanter. Lossehullet, fordum kaldet Troldhulen, hvori findes en Deel dybe Huler. Ligeledes nogle indflydende Vande, som falde oven fra og gjøre anseelige Caskader, af hvilke een kaldes Maglevand og den anden kaldes Græderen, fordi den falder i draabeviis.

Udi de ældre Tider skal Maglebye-Sogn have været adskilt fra Møens Land, da den salte Søe gik imellem Borre-Sogn og Maglebye-Sogn. Man kan endnu see tydelige Kiendetegn af de Steder, hvor den vilde Søe tilforn har gaaet.

4) **Borre-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Borre, som i fordum Tid har været en nærsom Kiøbstæd og havt af Kong Kristian den Første Kiøbstæds Privilegier hvortil har været paa den Tid skiøn Seilads; thi paa begge Sider uden for Byen er en Mose, som i forrige Tider har været en aaben Strand og Udseiling til Havet; men da Havet, som tilforn adskilte Maglebye-Sogn fra Borre, blev efterhaanden tilstoppet der, hvor nu er Eng, saa gik baade Søefarten

og Handelen her ganske under. Denne Havets Omskiftelse til tørt Land omskiftede Kiøbstæden Borre til en Bondebye. Man har uden for Byen i bemeldte Mose fundet en Rad nedslagne Egepæle med Jernringe, som har været en Skibsbroe. Ligeledes har man Sigillum Civitatis Borrhensis, Udi Borrebye har ogsaa været i de ældre Tider et Kloster, hvoraf endnu en Deel Agre og Enge bære Navn. De øvrige Byer i dette Sogn ere: Sønder-Vedstud, hvor Præstegaarden fordem har staaet. Samme Vedstud-Bye kaldtes da Judæbye eller Jødebyen, og var den Tid en Losseplads for Kiøbstæden Borre, da den var i sin Velmagt og havde baade Handling og Seilads. Nørre-Vedstud. Raadbyemagle. Aalebek. Nyeborre, hvor de Lybske bleve slagne Aar 1510, da de i Kong Hanses Tid overfaldt Landet fiendtlig. Sognepræsten i Borre har altid af Kongetienden aarlig 4 Tdr. Rug og 4 Tdr. Byg.

5) **Kieldbye-Sogn.** Dertil hører disse Byer: Kieldbyemagle; Kieldbyelille, en Veirmølle: Pollerup; Ullemark; Oddermose; Taastrup; Speilbye. I denne Bye har fordem været et Hospital, kaldet Speilbye-Hospital, for 8 Lemmer; men Aar 1685 blev dets Indkomster henlagte til Vartou-Hospital i Kiøbenhavn, med forbeholdne Vilkaar, at 8 Fattige fra Møen altid skal der have Sted, hvis vacante Senge altid belægges af Sognepræsten i Stege. Ved Stranden er en god Kilde, kaldet Præstekilden. Udi dette Sogn er Aar 1769 oprettet en Herregaard, No. 5, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 29 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 5 Tdr., med tilhørende Bøndergods af Pollerups Bye, Kieldbyelille, Taastrup, Oddermose, Raadbyelille, Svensmark-Bye, 292 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. Ager og Eng, Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.

6) **Phanefjord-Sogn**, som ogsaa kaldes **Sønder-Sogn.** Dertil hører disse Byer: Phanefjord, hvis Kirke ligger en Fierdingvei fra Præstegaarden for sig selv, og er stor og breed. Ved Phanefjord udviste den Møenske Almue sin Tapperhed under General Hans Løvenhielms Anførsel, da de Aar 1658 afsloge de Svenske, som under Grev Sulzbachs Kommando fiendtlig faldt ind her i Landet. See Puffendorfs gest. Caroli Gustavi, Lib. VII. §. 8. De øvrige Byer i Sognet ere: Roxebye; Dammebye; Bredemad; Torstenæs; Askebye; Haarbølle, hvor der endnu sees Voldstedet af en Fæstning,

som forðum har ligget paa den Kant mod Falster, Vallerup. Vindebek. Lerbek. Grønsunds-Færge, som er det andet Færgested, beliggende Vesten paa Møen. Fra denne Grønsunds-Færgegaard gaaer man over Vandet (som kaldes Grønsund eller Phanefiord, og er dobbelt saa breedt, som Vandet imellem Møens Land og Kallehauge i Siælland) over til Falster. Ved Vallerupbye er et Bierg, Præstebierget kaldet, hvorfra man kan see de pommerske og rygenske Kyster, ligeledes Falsters Land og Vordingborg i Siælland; ved samme Bierg er ogsaa en Kilde, hvis Vand om Sommeren er iiskoldt, men om Vinteren saa lunkent, at et Stykke Iis kan smelte deri. Udi dette Sogn er Aar 1769 oprettet en Herregaard, No. 2, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 48 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. Ager og Eng, Skovskyld 3 Tdr. 2 Skpr., og tilhørende Bøndergods af Dammebye, Koxebye, Vollerupbye, Bredemad, Torstenæs, Askebye, Haarbølle og Vindebek-Byer, 380 Tdr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 3 Skpr. 1 Fkr.

7) **Damsholt-Sogn.** Dette Sogn blev indrettet Aar 1742, da nogle Landsbyer bleve tagne fra Steges alt for store Sogn, og nu lagte til dette nye Sogn. Damsholt-Kirke blev opbyggt af Kong Kristian den Siette, og Aar 1743 indviet af Mag. Peder Hersleb, Biskop i Siælland. De Byer, som høre til dette Sogn ere: Damsholtsgaarde; Nyegaard, en Herregaard, oprettet Aar 1769 under No. 1, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 71 Tdr. 2 Alb. Ager og Eng, Skovskyld 5 Tdr. 6 Skpr., og tilhørende Bøndergods af Ebbelnæsbye, Lindbye, Sprove, Nytsebæk, Nobbole, Lindemarke-Byer, 294 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. De øvrige Byer her i Sognet ere: Bastinæs; Spraa eller Sprove; Røddinge, beliggende ved Strandkanten, hvor der falder skøn Fiskefangst af alle Slags Strandfisk. Hielm; Frenderup, paa hvis Byemark man seer en Familiegrav med Steenmuur, 170 Alne lang og 15 Alen breed, hvor Grøn-Jette med sin Hustrue Phane, og deres Familie skal ligge begravne. Rydsebek; Søegaard, som nu er Præstegaard. Udi Sognet er to nye Skoler, stiftede af Kong Friderik den Femte Aar 1748.

Ved Møen ligger tre ubeboede Holme eller Øer, som bruges allene til Græsning nemlig Lindholm, Tyrholm og Kalløe; hver af dem er ikkun en Fierdingvei lang.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150